

ПРОМИСЛОВІ ІСТОРИЧНІ АРЕАЛИ Й РОБІТНИЧІ СЕЛИЩА МІСТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

Афанасьєв О.Є., к.геогр.н., доц.

Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ

Нещодавно в Дніпропетровську прийнятий новий Генеральний план розвитку міста до 2026 року [5]. Серед усього іншого, наявного в ньому, особливої уваги заслуговують виділені 12 історичних ареалів міста. Згідно з визначенням, вжитим у Законі України «Про охорону культурної спадщини», історичний ареал населеного місця – це частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку [9]. В цьому ж законі зазначається, що у межах історичних ареалів населених місць, занесених до Списку історичних населених місць України, забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини.

Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць» [13] надає й таке визначення: історичний ареал – це найбільш освоєна в минулому і добре збережена частина території населеного місця, що відрізняється традиційним характером середовища і значною кількістю об'єктів культурної спадщини від інших, менш освоєних або погано збережених частин населеного місця. Межі історичних ареалів слід проводити вздовж розпланувальних і природних рубежів, що відокремлюють історичний ареал від решти міських територій, і визначати історико-архітектурним опорним планом населеного місця. Історико-архітектурні опорні плани розробляються на основі комплексних досліджень усієї території історичного населеного місця та його

найближчого оточення. Для кожного історичного ареалу визначаються режим використання та конкретні обмеження господарської діяльності на його території, які встановлюються правилами охорони та використання історичних ареалів населених місць. Правила охорони та використання історичних ареалів населених місць повинні враховуватися під час розроблення місцевих правил забудови.

Збереження традиційного характеру середовища історичних ареалів, охорона і раціональне використання розташованих в їх межах нерухомих об'єктів культурної спадщини, збереження її містоформуючої ролі є пріоритетним напрямом містобудівної діяльності в межах історичних ареалів. Розробка історичних ареалів відбувається лише для населених місць, що внесені в Список історичних населених місць, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України [14]. До цього списку включений також й Дніпропетровськ.

В 2005 році авторським колективом Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування (НДІТІАМ) була виконана науково-дослідна робота «Проведення досліджень і визначення меж та режимів використання історичних ареалів, розробка історико-архітектурного опорного плану та проекту зон охорони культурної спадщини м. Дніпропетровська» [10]. Згідно із нею, в межах міста Дніпропетровська запропоновано виділення наступних 12 історичних ареалів (ареали 6 та 8 не затверджені у матеріалах Генерального плану міста) [7, 10]:

1. Історичний центр міста (1787–1955 рр.);
2. Чечелівка (1900-і, 1920-і, 1930-і рр.);
3. Брянська колонія (1900-і, 1930-і рр.);
4. Селище “Фрунзе” (1920-і, 1930-і, 1950-і рр.);
5. Селище “Нижнє” (1950-і рр.);
6. Селище “Будівельник” (1950-і рр.);
7. Транспортний інститут (1930-і, 1950-і рр.);
8. Колонія Гантке (заводу ім. К. Лібкнехта; 1900-і, 1920-і рр.);

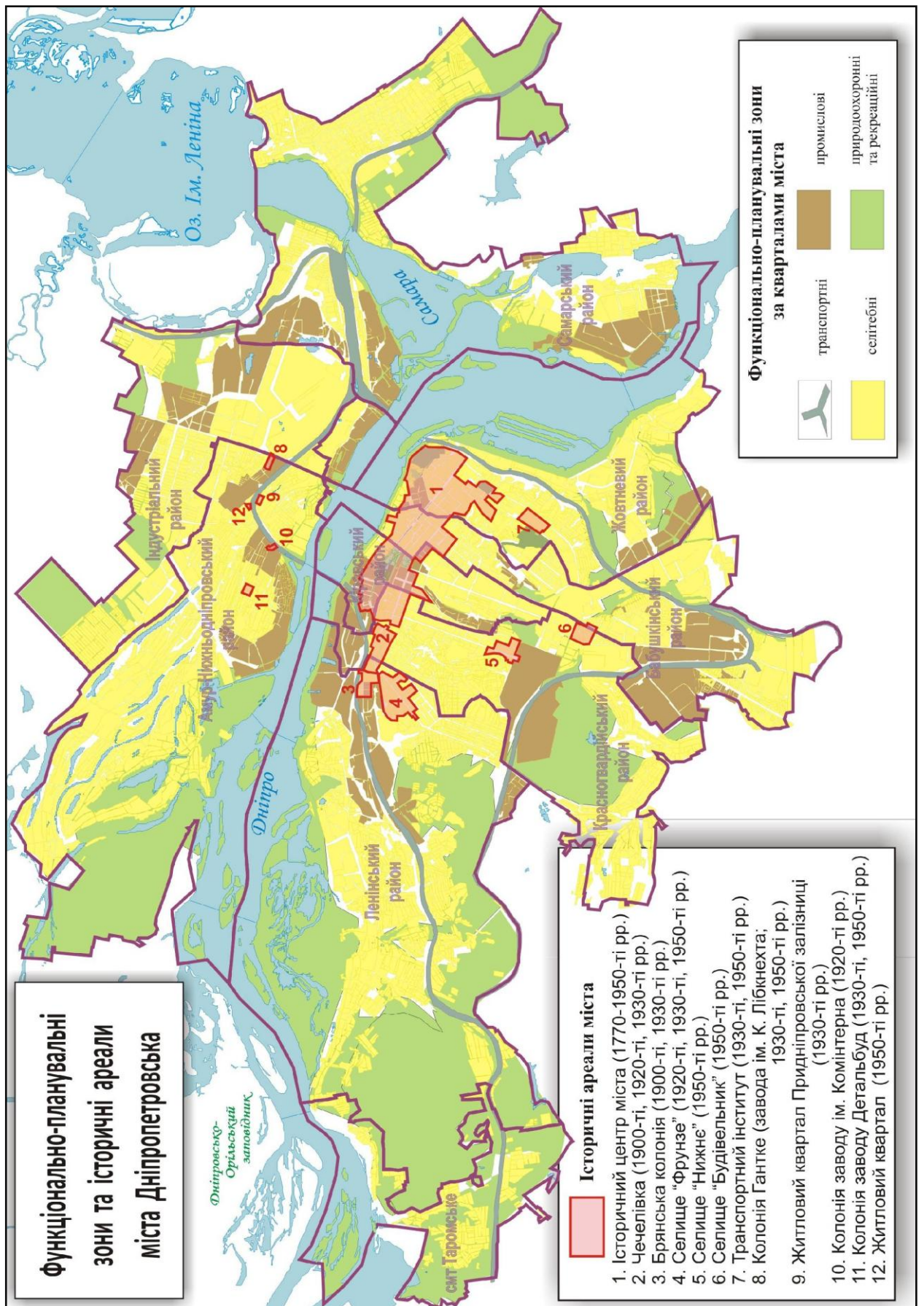

Рис. 1. Місцезаповнення історичних ареалів м. Дніпропетровська

9. Житловий квартал Придніпровської залізниці (1930-і рр.);
10. Колонія заводу ім. Комінтерну (1920-і рр.);
11. Колонія заводу Детальбуд (1930-і, 1950-і рр.);
12. Житловий квартал (1950-і рр.).

Як видно вже з самих назв ареалів, то практично всі вони пов'язані із індустріальною спадщиною міста, особливо з тією, що формувалася в період індустріалізації народного господарства СРСР. Спробуємо розглянути, як виділені історичні ареали співвідносяться із пропонованими нами [11] історико-географічними районами міста (табл. 1).

Таблиця 1.

Кореляція історичних ареалів з історико-географічними районами
м. Дніпропетровська

Назви			Тип поселення		Рік заснування
історичного ареалу за Генпланом	історико-географічного району	інші історичні	першопочатковий	сучасний	
1	2	3	4	5	6
1. Історичний центр міста	Катеринослав (на Дніпрі)	Новоросійськ, Дніпропетровськ	губернське місто	центральна частина міста з переважно середньоповерховою забудовою	1784
	Соборна гора	Нагорний район	міські райони		1787
	Нові Плани			район з переважно малоповерховою забудовою	1902
	Каміння			район з переважно малоповерховою забудовою (зберігся частково)	1800
	Млинкі	Ст. Кут		район із середньо- й багатоповерховою забудовою	1850
	Невінчана слобідка			район з багато- й середньоповерховою забудовою	1850
	Підгірна слобідка			район малоповерхової забудови	1880
	Саперна слобідка			райони з переважанням однопверхової забудови	1880
2. Чечелівка	Чечелівка	Чечеловка	робітничі селища	райони з переважно малоповерховою забудовою	1880
3. Брянська колонія	Брянська колонія	селище ім. тов. Петровського			1887

1	2	3	4	5	6
4. Селище “Фрунзе”	ім. Фрунзе		робітничі селища	райони з переважно малоповерховою забудовою	1925
5. Селище “Нижнє”	Нижній				1950
6. Селище “Будівельник”	Строитель (Корея)	Корея		район з переважанням одноповерхової забудови	1946
7. Транспортний інститут	До категорії історико-географічних районів не відноситься		територія ВНЗ	Територія Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. ак. В. Лазаряна	1930
8. Колонія Гантке (заводу ім. К. Лібкнехта)	Нова колонія		робітничі селища	райони з переважно малоповерховою забудовою	1895
9. Житловий квартал Придніпровської залізниці	Нижньодніпровськ (частково)				1875
10. Колонія заводу ім. Комінтерну	Амур (частково)			райони з переважно одноповерховою забудовою	1875
11. Колонія заводу Детальбуд	Стройдеталь				
12. Житловий квартал	Кирилівка (частково)				

Залишимо осторонь причини й критерії формування списку саме з 12 історичних ареалів й не включення до їх складу чи переліку інших історико-географічних районів, які часто зберігають не гірші й не меншу кількість об’єктів культурної спадщини, розпланування та забудови, що є типовими для тих чи інших історичних етапів розвитку міста. Також, якщо порівняти із функціонально-планувальним зонуванням міста, то видно, що до переліку історичних ареалів не включено жодного промислового підприємства. Вважаємо, що з точки зору індустриальної спадщини це теж не є вірним, адже промислові підприємства часто зберігають унікальні й характерні для різних історичних етапів розвитку промцентру архітектурні й планувальні пам’ятки.

Головним й найбільшим за площею історичним ареалом міста Дніпропетровська визначена та територія, на якій закладався й розвивався Катеринослав як губерньське місто. Крім того, до його складу, як видно із кореляції з історико-географічними районами, увійшла низка передміських слобідок – районів навколо центру міста, де оселялися представники певної ремісничої професії. Таких слобідок навколо Катеринославу на середину XIX ст. нара-

ховувалося близько 25. Вони засновані ще до епохи промислового буму в Катеринославі, але можуть вважатися пам'ятниками саме індустріального житлового містобудування, адже у переважній більшості їхні мешканці спеціалізувалися на ремісництві. Сьогодні, дійсно, в архітектурному плані від тих першопочаткових форм заселення не лишилося й сліду, це переважно території приватної одноповерхової забудови. Але планувальна структура цих селищ в основному та ж сама, що й у XIX ст. – хаотична, безсистемна, випадкова, густо забудована, яка формувалася в основному по малоприматних для міської забудови територіях – схилах й днищах балок, ярів.

Як видно з табл.1, абсолютна більшість всіх історичних ареалів, що виділяються за новим Генпланом, формувалися як робітничі селища переважно наприкінці XIX – в першій половині XX ст.ст. Усі вони являють собою райони в основному середньоповерхової забудови, часто зберігаючи архітектурно-планувальні особливості часу їх активного формування. Тому ці ареали цілком логічно розглядати як пам'ятки індустріальної спадщини.

Завдяки своєму географічному положенню, Катеринослав від початку промислової розробки залізних руд Кривбасу миттєво перетворився у промисловою столицю усєї Південно-Західної Росії. Довкола Катеринославу, у його передмістях, почалася інтенсивна хаотична розбудова різноманітних промислових підприємств, поряд з якими стали формуватися робітничі селища, які з часом перетворилися в житлові райони міста. Порівняно із забудовою центральної частини міста, ці селища відрізнялися подрібненістю кварталів, наявністю вузьких вулиць, які найчастіше ще й не мали правильних лінійних форм, а також численними провулками й тупиками. Так, наприклад, про планувальну структуру селища Амур, що на лівобережжі міста, В.С. Старостін наводить наступний опис: «...селище на землях Файнберга і Тарнопольського, що з'явилося під час будови станції, добре вкорінилося, обросло лавками, шинками, базарчиком... все ж селище зростало якимось стихійно, без плану і цілі. Як наслідок, у плутанині його вулиць і тупиків, які й досі докладно не

вказані на жодному з планів Дніпропетровська, здатні розібратися хіба що амурські старожили та місцеві поштарі» [1].

Тут місто Катеринослав (із 1926 р. – Дніпропетровськ) має багато спільного із містами Уралу (наприклад, Єкатеринбург [6]), адже також само, як і там, заводи брали активну участь в створенні планувальної структури міст, з характерною для дореволюційних робітничих селищ хаотичністю, безсистемністю забудови. У центрі такої планувальної структури було промислове підприємство. Дніпропетровськ, як і багато інших подібних індустріальних міст, переживши промисловий бум кінця ХІХ ст., не мав чітко організованого містобудівного зонування. Так склалася наявна черезполосиця промислових й селітебних територій.

Значна кількість робітничих селищ в місті з'являється в пореволюційний період індустріалізації 1920-1930-х рр. Перші будинки в місті по завершенню громадянської війни були побудовані для робітників металургійного заводу ім. Г.І. Петровського – два селища – ім. Фрунзе й ім. Крупської – виникли безпосередньо поряд із підприємством [2, 3, 8]. У той час подібні селища будувалися по усій країні – одноповерхові, але побудовані планомірно, за спеціально розробленими нормами. До їх проектування залучалися провідні архітектори; проводилися конкурси на кращий проект житлового будинку для робітничої родини. В таких селищах не залишилося й натяку на стихійність й хаотичність забудови колишніх заводських окраїн.

Селище ім. Фрунзе, створене в Дніпропетровську в 1925 р., на той час було одним з найкращих в УРСР, складалося із кварталів переважно квадратної форми, площею 3,5 га, відокремлених один від одного широкими вулицями. Квартали, в свою чергу, внутриквартальними проїздами поділені на три частини. Усі дороги були замощені, влаштовані, із зеленими газонами та численними деревами. В цьому проекті знайшла практичне втілення популярна на поч. ХХ ст. архітектурна ідея створення міста-саду. Забудова кварталів здійснена переважно двоквартирними типовими домами садибного типу за проектом архітектора В. Троценко. Технологією будівництва передбачало-

ся використання місцевого будівельного матеріалу – шлаку, якого цілі гори накопичувалося на території металургійного заводу. Таким чином, лише за один літній період забудовувалося більше 200 житлових будинків [3]. В робітничому селищі передбачалася й наявність системи побутового обслуговування населення – школи, магазини й інші громадські установи.

Протягом 1930-х років особливо активно відбувається промислове будівництво на лівому березі міста. Тут також формуються невеличкі робітничі селища, часто на місці або поряд із колишніми поселеннями (наприклад, житловий квартал Придніпровської залізниці на частині території селища Нижньодніпровськ, колонія заводу Детальбуд – на частині селища Амур), заснуються й зовсім нові робітничі селища – Південний (селище М'ясокомбінату), Північний, Октябрський, Депо-Вузол (селища Придніпровської залізниці), заводу Вторчермет, Стрілочного заводу тощо.

Характерним для міста періоду 1930-х рр. стає формування потужного навчально-наукового комплексу на центральному пагорбі міста, вздовж Запорізького шосе (пізніше Вузівського проспекту, суч. просп. Гагаріна), облаштування навколо них селищ наукових співробітників. Так, формуються селища ДІТ (поряд з інститутом інженерів транспорту), Наукових робітників тощо. До переліку історичних ареалів включена територія Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. ак. В. Лазаряна (колишній ДІТ), яка почала забудовуватися в 1930 р. за проектами архітекторів М. Барща, та Б. Соколова. Переважний стиль будівель – конструктивістський.

В повоєнні роки обсяги промислового й супутнього йому житлового будівництва значно зросли: були відновлені й реконструйовані раніше закладені, й засновані нові робітничі селища. Так, наприклад, закладене в 1946 р. селище «Будівельник» («Строитель») було серед найкращих в країні. Його створили на тодішній південній окраїні міста за проектом дніпропетровських (М. Клебанов, О. Петров) й київських (Я. Штейнберг, М. Агуф, Г. Граужис) архітекторів. Селище й сьогодні відрізняється раціональним й продуманим

плануванням, що надійно відгороджує його від міського транспортного шуму. Фасади прикрашені орнаментальними вставками в стилі українських традицій (художник Г. Довженко). Наприкінці 1940-х років у місті будуються затишні, озеленені житлові комплекси з 2-3-поверховими будинками за типовими проектами першого післявоєнного покоління: селища Металіст, Верхнє та ряд інших.

В 1952 р. в районі о. Чаплі почали будувати одну з найпотужніших у Промисловому Придніпров'ї (і найбільшу на той час в СРСР) електростанцію – Придніпровську ДРЕС (зараз ТЕС). Навколо неї одразу почало формуватися селище міського типу з такою ж назвою. Пізніше окреме місто Придніпровськ – одне з найбільш упорядкованих малих міст республіки [2, 4, 8] – стало складовою частиною Дніпропетровська (у складі Самарського адміністративного району).

Наприкінці 1950-х рр. настає період крупного будівництва житлових масивів. Відтоді спеціальних робітничих селищ в місті не створювалося, хоча підприємства й засновувалися.

Сьогодні для робітничих селищ міста Дніпропетровська притаманні ті ж самі процеси й тенденції, що й в інших районах. Як вірно вказують О.Б. Морозова й Л.В. Купрейчик [12], вже давно втрачений зв'язок підприємств із робітничими селищами, які навколо них формувалися, зокрема, не існує цього зв'язку за складом мешканців селищ, трудова діяльність нащадків переважної більшості яких вже не пов'язана із тими підприємствами; самі підприємства вже давно не є «господарями» територій селищ, не відстоюють їхніх інтересів й не несуть відповідальності за благоустрій й функціонування систем життєзабезпечення; часто й архітектурний стиль робітничих селищ замінюється сучасними забудовами, особливо якщо їхня територія близька до центрів ділової активності міста.

Тож, вважаємо, що віднесення хоча б частини з них до категорії «історичних ареалів», де певним чином зберігається типовий архітектурний «ландшафт» як пам'ятник епохи й історії.

Список літератури

1. Амур: Город по кусочкам // <http://gorod.dp.ua/micro/livo/?pageid=582>.
2. Андрущенко М.П. Меморіально-історичний ансамбль у Дніпропетровську / Мемориально-исторический ансамбль в Днепропетровске / The Memorial and Historical Ensemble in Dnepropetrovsk. – К.: Будівельник, 1982. – 112 с.
3. Архитектурно-исторический обзор. Архитектура города 1917-1932 гг. // http://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=54.
4. Архитектурно-исторический обзор. Архитектура города 1943-1954 гг. // http://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=67.
5. Генеральный план розвитку міста Дніпропетровська до 2026 року // <http://garp.dp.ua/gplan>.
6. Голобородский М.В. Архитектура храмов Екатеринбурга (XVIII-XIX вв.): Дис. ... канд. архитектуры: 18.00.01. – Екатеринбург, 2004. – 162 с. // http://www.mirrabort.com/work/work_298.html
7. Днепропетровск. Архитекторы. / Н.П. Андрущенко, М.Э. Кавун, Н.А. Лопатюк и др. - К.: Изд.дом А+С, 2006. – 296 с.
8. Днепропетровск: Архитектурно-исторический очерк / Н.П. Андрущенко, С.Е. Зубарев, В.А. Ленченко. – К.: Будівельник, 1985. – 151 с.
9. Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 року (із змінами, внесеними згідно з Кодексом №2768-III від 25.10.2001, ВВР, 2002, № 3-4,ст.27, Законом № 2921-III від 10.01.2002, ВВР 2002, № 16, ст.114, № 2245-IV від 16.12.2004).
10. Звіт про науково-дослідну роботу «Проведення досліджень і визначення меж та режимів використання історичних ареалів, розробка історико-архітектурного опорного плану та проекту зон охорони культурної спадщини м. Дніпропетровська» (у 2-х книгах) / М.П. Андрущенко, Т.І. Бажанова, Т.Л. Жаворонкова та ін. – К.: НДІТІАМ, 2005. – 17 с.
11. Крымцов А.А., Шевченко Б.Е., Афанасьев О.Е. Историко-географическое районирование как один из аспектов урбо-экологических ис-

следований городской среды г. Днепропетровска // Грані. – 2001. – №3 (17).– С. 22–30.

12. Морозова Е.Б., Купрейчик Л.В. «Рабочий поселок» в городе как памятник промышленного строительства // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Наук. вісник. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2007. – Вип. 4. – С. 122-128.

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року №318 «Про затвердження порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць» // <http://zem.te.ua/?menu=info&id=203>.

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» // <http://www.kp.khmelnitskiy.ua/~tovtry/ua/history/postanova/index.html>.

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **Промислові історичні ареали й робітничі селища міста Дніпропетровська** // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали III Міжнар. наук. конф. (Кривий Ріг, 1-4.10.2008) / Редкол.: В.Л. Казаков та ін. – Ч.1. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – С. 89–97.